

10. Головатий, С. Проблемні аспекти реформування кримінального судочинства / С. Головатий // Право України. – 2004. – № 3. – С. 13-17.

11. Онопенко, В.В. Гарантії правосуддя в контексті норм міжнародного права / В.В. Онопенко // Юридична газета. – 2003. – №3 (3). – 20 серпня. – С. 11-14.

12. http://zib.com.ua/ua/50955-zaochne_kriminalne_provadzhennya_-_novela_chi_udoskonalennya.html

ПОПОВ Г. В.,

кандидат юридичних наук,
директор Інституту підготовки кадрів
(Національна академія прокуратури України)

УДК 343.13

ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ДО НИХ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

У статті проаналізовано найбільш характерні порушення прав неповнолітніх при їх затриманні за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення та при застосуванні до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Формулюються авторські висновки щодо оптимізації діяльності прокурора у зазначеній сфері.

Ключові слова: прокурор, неповнолітні, запобіжний захід, затримання, тримання під вартою.

В статье проанализированы наиболее характерные нарушения прав несовершеннолетних при их задержании по подозрению в совершении уголовного преступления и применении к ним меры пресечения в виде содержания под стражей. Формулируются авторские выводы по оптимизации деятельности прокурора в указанной сфере.

Ключевые слова: прокурор, несовершеннолетние, мера пресечения, задержание, содержание под стражей.

In this article analyzes the most typical violations of the rights of minors in their detention on suspicion of committing a criminal offense and during applying to them such preventive measure as detention. Author formulates conclusions on the optimization of activity of the prosecutor in this area.

Key words: prosecutor, minors, preventive measure, arrest, detention.

Вступ. Стаття 29 Конституції України визначає: кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути пе-

ревірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого [1].

Разом із тим доволі часто наведені положення Основного Закону України, а також законодавчих актів, спрямованих на реалізацію наведених положень, порушуються. Так, зокрема, особливої актуальності набуває додержання прав неповнолітніх, які вступили у конфлікт із законом, оскільки зазначена категорія осіб не здатна повною мірою відстоювати свої права та інтереси. У зв'язку з цим не можна залишати поза увагою і діяльність прокурора, що стосується окресленої проблеми.

Важливо зазначити, що питання забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному провадженні розглядали Н.П. Грабовська, М.І. Копетюк, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, В.Т. Нор, М.С. Строгович, Н.В. Шость та інші вчені.

Постановка завдання. Метою цієї статті є виявлення найбільш характерних порушень прав наведеної категорії осіб при їх затриманні за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення та при застосуванні до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2].

У листі Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначено, що, здійснюючи кримінальне провадження стосовно неповнолітніх, у кожному окремому випадку слідчі судді, суд зобов'язані:

– сумлінно і принципово виконувати повноваження із судового контролю за додержанням прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження, діяти в межах і відповідно до вимог закону;

– зважати, що особа набуває повної кримінально-процесуальної дієздатності лише з досягненням повноліття, незалежно від акту емансипації, вступу особи у шлюб чи народження нею дитини;

– пам'ятати, що закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх правопорушників зумовлює застосування інших, відмінних від тих, які застосовуються до дорослих, форм реалізації кримінальної відповідальності;

– враховувати, що регламентований процесуальним законом особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх поширюється і на осіб, які досягли повноліття під час здійснення кримінального провадження, а також на випадки, коли особа в одному кримінальному провадженні обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, частину з яких нею вчинено до, а решту – після досягнення 18 років;

– пам'ятати, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово [2].

Відповідно до ст. 492 КПК України за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, до неповнолітнього з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів, передбачених КПК України.

Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України.

Про затримання і взяття під варту неповнолітнього негайно сповіщаються його батьки чи особи, які їх замінюють [2].

Важливо наголосити, що метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
- 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується.

Підставою для застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які є достатнім підґрунтям для слідчого судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України (ст. 177).

Також слід підкреслити, що під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, на які вказує слідчий, прокурор; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні (ч. 1 ст. 194 КПК України).

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ наголошено: слідчим суддям та суду необхідно враховувати, що у разі перекваліфікації органом досудового розслідування або прокурором дій неповнолітнього на менш тяжкий злочин, а також у разі виникнення сумнівів щодо правильності такої кваліфікації слідчий суддя за клопотанням неповнолітнього або його законного представника чи захисника або суд під час судового розгляду так само за клопотанням зазначених осіб чи з власної ініціативи має невідкладно розглянути питання щодо зміни неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) запобіжного заходу.

Слідчий суддя, суд повинен пам'ятати, що тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише у виняткових випадках, як крайня міра, з визначенням якомога більш стислих термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження (Рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 року у справі «Ассенов та інші проти Болгарії»). Реалізуючи положення ч. 5 ст. 199 КПК України, слідчий суддя, а також суд відповідно до ч. 3 ст. 331 КПК України мають враховувати, що після спливу певного часу (строку дії попередньої ухвали) саме лише існування обґрунтованої підозри перестас бути під-

ставою для позбавлення свободи, а тому в судовому рішенні судові органи зобов'язані, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних заходів, навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою (Рішення ЄСПЛ від 20 січня 2011 року у справі «Прокопенко проти України»).

Крім того, потрібно враховувати також те, що до неповнолітнього, крім запобіжних заходів, як альтернатива може застосовуватися передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються у дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч. 1 ст. 493 КПК України) [3].

Слід зважати, що слідчий суддя, суд не вправі застосовувати більш тяжкий запобіжний захід, ніж той, про застосування якого подане клопотання. Водночас за наявності підстав, передбачених ч. 4 ст. 194 КПК України, слідчий суддя, суд має право застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж той, який зазначений у клопотанні. У такому випадку суд, керуючись вимогами ч. 4 ст. 194 та п.п. 3–5 ч. 1 ст. 196 КПК України, має зазначити у резолютивній частині ухвали обрання запобіжного заходу певного виду, а у мотивувальній – зазначити, чому вважає недоведеними обставини, що свідчать про обґрунтування застосування саме такого запобіжного заходу та недостатність застосування для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, більш м'яких їх видів, визначених у ч. 1 ст. 176 КПК України [3].

Разом із тим доволі поширеними є порушення вимог закону під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Так, трапляються непоодинокі випадки, коли клопотання про взяття під варту подаються без проведення необхідних перевірок особи підозрюваного, наявності передбачених законом ризиків та за відсутності об'єктивної оцінки зібраних відомостей, без дотримання вимог процесуального закону про умови застосування запобіжних заходів, що загрожує порушенням конституційних прав неповнолітніх, особливо при ініціюванні взяття їх під варту.

Наприклад, ухвалою Н-ського районного суду М-ської області у задоволенні клопотання слідчого Н-ського РВ УМВС України в М-ській області у застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до неповнолітнього А., підозрюваного у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, відмовлено та обрано запобіжний захід – домашній арешт.

Слідчий суддя мотивував своє рішення тим, що не доведені ризики, передбачені ст. 177 КПК України, а також не доведено наявності усіх обставин, передбачених ч. 1 ст. 194 КПК України, зокрема недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, зазначеним у клопотанні.

Апеляційну скаргу прокурора на ухвалу суду першої інстанції залишено без задоволення, а судові рішення – без змін.

Крім того, наприклад, у кримінальному провадженні стосовно неповнолітнього І., підозрюваного у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, прокуратурою міста Т. відмовлено у погодженні клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у зв'язку із тим, що підліток раніше не судимий, вину у вчинених кримінальних правопорушеннях визнав, відсутні ризики, які дають підстави вважати, що підозрюваний може переховуватися від органів досудового розслідування, знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин правопорушення. До суду направлено клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, яке задоволено.

Також слідчим відділом Х-ського МВ ГУМВС України в Н-ській області проводилося досудове розслідування у кримінальному провадженні стосовно неповнолітнього О., 04.12.1996 р.н., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 та ч. 3 ст. 357 КК України.

Прокурор прокуратури м. Х. 13.02.2014 погодив клопотання слідчого про застосування до неповнолітнього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за підозрою у вчиненні вищевказаних кримінальних правопорушень, які згідно зі ст. 12 КК України належать до злочинів середньої та невеликої тяжкості. Ухвалою слідчого судді м. Х. цього ж дня зазначене клопотання задоволено та неповнолітньому О. обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Водночас слідчим, прокурором та судом не враховано положення ч. 2 ст. 492 КПК України, якою передбачено, що тримання під вартою може застосовуватися до неповнолітнього лише в разі, якщо він підозрюється у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Таким чином, при обранні запобіжного заходу підозрюваному у вигляді тримання під вартою допущено грубі порушення кримінального процесуального закону, внаслідок чого О. було безпідставно позбавлено волі та його утримували під вартою майже 2 місяці.

Окрему увагу необхідно приділити й додержанню вимог чинного законодавства під час затримання неповнолітніх. Так, згідно з ч. 1 ст. 208 КПК України уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана: 1) негайно зареєструвати затриманого; 2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права й обов'язки; 3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого ст. 211 КПК України; 4) забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, цим Кодексом та іншими законами України; 5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, в тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій; 6) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю (ч. 3 ст. 212 КПК України) [3].

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 213 КПК України уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, зобов'язана надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місцеперебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи.

Якщо уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, має підстави для обґрунтованої підозри про те, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, вона має право здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності.

У разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це її батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування.

Між тим, у супереччя вимогам ст. 208 КПК України, у протоколах про затримання не зазначається точний час (година і хвилина) затримання, що призводить до тримання неповнолітніх осіб протягом строку більшого, ніж дозволено законом.

Також мають місце порушення вимог ст.ст. 213, 492 КПК України щодо повідомлення інших осіб про затримання.

Наприклад, 22.07.2014 о 16 год. 30 хв. до Н-ського РВ УМВС України в М-ській області доставлено неповнолітніх М. та І. за підозрою у вчиненні злочину, передбаче-

ного ст. 186 КК України. Проте до книги обліку затриманих та доставлених відповідний запис внесено лише о 21 год. У протоколах затримання неповнолітніх вказано час 22 год. 50 хв. та 23 год. 10 хв. відповідно. Як наслідок, неповнолітні особи безпідставно перебували в райвідділі понад 5 годин.

Крім того, на порушення вимог ст. 213 КПК України працівниками Н-ського РВ не повідомлено батьків чи осіб, які їх замінюють, про затримання вказаних підлітків.

Підводячи підсумок, слід зауважити, що прокурорським працівникам, особливо з незначним досвідом роботи, з метою оптимізації захисту прав неповнолітніх необхідно систематично вивчати аналітичні матеріали та інформаційні листи про виявлені порушення прав і свобод громадян під час застосування до них запобіжних заходів, судову практику з цих питань та зарубіжний досвід.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
3. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 р. № 223-1134/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13.

ТАЙЛІЄВА Х. Р.,

здобувач кафедри кримінального процесу
(Донецький юридичний інститут
МВС України)

УДК 343.195.6

ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У РІШЕННЯХ СУДУ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ

У статті досліджено комплекс питань, пов'язаних із використанням доказів для обґрунтування процесуальних рішень, зокрема рішень суду під час здійснення підготовчого провадження у першій інстанції. Встановлено, що використання доказів під час прийняття процесуальних рішень у кожній зі стадій кримінального провадження має особливості, обумовлені безпосередніми завданнями стадії та повноваженнями відповідного суб'єкта. Специфіка використання доказів у процесуальних рішеннях суду під час здійснення підготовчого провадження залежить від правової природи обставин, які підлягають встановленню. Останні можуть бути як фактичними обставинами, що входять до предмета доказування, так і такими, що мають виключно процесуальне значення.

Ключові слова: підготовче провадження, судові рішення, доказування у кримінальному провадженні, використання доказів, предмет доказування, доказові факти.

